

MANNINUM - EINSTAKLINGNUM MÁ EKKI MISÞYRMA MEÐ KERFISBINDINGU

Lífshlaup og skoðanir Kristjáns í Últímu í hnotskurn.

Kristján Friðriksson í ÚLTÍMU er landskunnur maður. Hann er fæddur 21. júlí 1912 á Efri-Hólum í Núpasveit í Norður-Þingeyjarsýslu. Foreldrar hans voru hjónin Friðrik Sæmundsson, sem bjó á Efri-Hólum mestallan sinn búskap, og Guðrún Halldórsdóttir frá Syðri-Brekkum í Sauðaneshreppi í Norður-Þingeyjarsýslu. Ættir foreldranna eru þó eiginlega kynjaðar úr Suður-Þingeyjarsýslu. Kristján lauk gagnfræðiprófi frá Menntaskólanum á Akureyri 1930 og kennaraprófi frá Kennaraskóla Íslands 1933, en í millitíðinni hafði hann dvalið við nám í Danmörku. Síðan gerðist hann þjóðkunnur iðnrekandi á sviði fataiðnaðar og vefnaðar. Annars segir Kristján nánar frá námi sínu og störfum í kaflanum hér á eftir. Hann er þekktur fyrir einarðar skoðanir sínar á velflestum mannlífsmálum, og þykir ákaflega ritfær. Fyrir skömmu kom út heil bók eftir hann, Farsældarrikið og manngildisstefnan, þar sem hann gerir grein fyrir pólitískum skoðunum sínum, rýni og reynslu að þessum mikilvægu mannlífsmálum. Frásögn hans, sem hér fer á eftir, var upphaflega hugsuð sem lokakafli þeirrar bókar, eins konar ávarp til þeirra ungu, sem koma til með að erfa þetta land og stjórna þeim málum, þar sem gerð er grein fyrir hvernig höfundur komst að ýmsum mikilvægustu niðurstöðum bókarinnar. En vegna umsaminnar stærðar hennar var kaflanum sleppt. Hér er hann nokkuð dreginn saman af skrásetjara. Og eins og vera ber, er athugulum lesanda eftirlátið að vega og meta skoðanir Kristjáns, sem varpa dálitlu ljósi á hann persónulega -og er að því vissulega fengur í svona mannkynningarþætti.

Kristján segir svo:

„Mín eigin skoðunarmyndunarsaga er hér rauði þráðurinn, þó fleira fljóti með. En ég tel hana að því leyti athygli verða fyrir ykkur, ekki sízt yngri lesendur, að hún mun vera talsvert hliðstæð, í meginráttum, skoðanamyndunarsögu hundruða þúsunda manna, sem lifað hafa á sama tímabili hér í Vestur-Evrópu. Að sjálfsgöðu er saga hvers og eins meira og minna frábrugðin sögu annarra, þó e.t.v. hafi hið sameiginlega mest almennt gildi“.

HUGSJÓN KOMMÚNISMANS

Þegar ég var drengur heima á Efri-Hólum í Norður-Þingeyjarsýslu, minnst ég þess, að lestur Íslendingasagna voru fyrstu kynni mín af bókmenntum. Heimilisfólkið ræddi mikið um sögurnar, og hélt hver fram sinni söguhetju, urðu stundum úr þessu kappræður. Þetta gerði sögurnar lifandi fyrir okkur. Ég man að ég dáði mjög þessar hetjur og teiknaði myndir af þeim helztu með hjálma á höfði og reyndi að fara sem mest eftir lýsingunum, sem fram komu í sögunum. Ég mun hafa verið 8-10 ára þegar ég var hugfanginn af þessu verkefni. Um þetta leyti heyrði ég fyrst talað um stefnur í skáldskap. Í því sambandi minnst ég þess, að faðir minn sagði við okkur strákana, að ekkert dygði nema realismi við hin erfiðari verk, t.d. að stinga taðið út úr fjárhúsunum. Lítið var um skólagöngu. Ég held ég hafi samtals verið 8 mánuði við nám fyrir fullnaðarpróf. Um 12 ára fór ég að lesa um stjórn máll í Eimreiðinni og Rétti. Best man ég eftir greinum eftir Ólaf Friðriksson um jafnaðarstefnu. Ég var mjög hrifinn af þeim og gerðist jafnaðarmaður!

Á þessum tíma var verið að byggja hús heima. Ég var sendur með hesta niður að sjó til að sækja steypusand. Leiðin lá um hlaðið í Presthólum. Ég lenti í stælum um pólitík við séra Halldór Bjarnarson (og síðar Pál bróður

hans). Þegar prestur komst á lagið með að deila við mig, lét hann pilti sína sjá um að koma sandinum á hestana en hafði mig til að rífast við sig. Ég lét engan bilbug á mér finna og sló um mig með fræðum Ólafs Friðrikssonar og fleiri spekinga. Prestur var íhaldssamur. Í þessum umræðum heyrði ég fyrst getið um Adam Smith.* Eftir að ég fór á skóla á Akureyri, þá kynntist ég hugmyndun sósíalisms meira, og lesning um kommúnistafræði. Heimsótti þá Einar Olgeirsson; var í kröfugöngu og bar spjald, sem á stóð: Aukin menntun fyrir æskulýðinn. Þetta var held ég fyrsta kröfugangan, sem farin var á Norðurlandi (1929). Sett var bann á pólitísk afskipti skólapilta um þetta leyti. Sumarið 1939 var ég kaupmaður á Laxamýri. Hin sósíalísku fræði, sem ég hafði komið í kynni við veturinn áður í Akureyrarskólanum, gerjuðust í mér um sumarið í vinnumenskunni á Laxamýri.

Þetta sumar hitti ég Benedikt á Auðnum þrisvar og talaði lengi við hann. Hann lánaði mér bækur um þjóðfélagsmál, og ekki stóð á lifandi og örvandi fræðslu. Hann sýndi mér mikla alúð, ókunnugum stráknum. Hann neri saman höndum af gleði og sagði eitthvað á þá leið, að það hefði verið gaman að fá son Friðriks á Efri-Hólum til að lesa hjá sér um þjóðfélagsmál. Um haustið fór ég í skóla í Vallekille á Sjúalandi. Þá þóttist ég fullgildur kommúnisti. Ég hélt ótal ræður í skólanum um kommúnisma. Prédikaði óspart og stælt í trúnni. Og til dæmis um það hvað kommúnismi getur verið smitandi er það, að um vorið voru ellefu skólabræður mínir orðnir eldheitir kommúnistar. Svo frjálslyndur var skólastjórinn, að hann lét mig halda fyrirlestur í skólanum um kommúnista. Ég var svo ákafur í að fréttu frá Rússlandi á þessum árum, að við lá, að ég hrykki við eða ég tæki viðbragð í hvert sinn, sem ég heyrði Rússland nefnt. Þetta var draumaland framtíðarinnar, þar sem verið var að gera þá miklu tilraun, sem átti að frelsa mannkynið undan fátækt, vanþekkingu og hvers konar ófrelsi og áþjám. Og nú spyr ég ykkur: Var furða þótt ungt fólk yrði hugfangið af hinni göfugu hugsjón, þar sem allir áttu að vera jafnir og frjálsir og fá nóg af öllum lífsins gæðum? Var nokkur furða þó maður tryði á þetta? Rökin voru þessi, sögð á hinn allra einfaldasta hátt: 1) Það er nóg til af hráefnum í heiminum (annað var ekki vitað þá). 2) Það er nóg til af tækniþekkingu í heiminum til þess að óhætt sé að framleiða gnægðir öllum til handa. 3) Það er nóg vinnuafli í heiminum. 4) Auðvitað munu menn vinna betur, verða vinnufúsari og afkastameiri, þegar menn eru að vinna fyrir sjálfa sig, en ekki til að láta einhverja ólukkans kapítalista græða á vinnunni. 5) Skipulagning framleiðslu og neyzlu hlaut að vera betri og nákvæmari, þegar allt er skipulagt í einu, þjóðfélagið gert samvirkt eins og það hét, heldur en ef fjölmargir væru að fúska við alls konar framleiðslu skipulagslaust. Þetta leit svo vel út, að það var ekki hægt annað en fallast á það og berjast fyrir því. Það var jafnvel hægt að fórna lífinu fyrir svo dýrlega hugsjón.

Á skólanum í Vallekille komst ég fyrst í kynni við málalaglist. Þar kom ég oft til dansks gyðings, sem var ágætur málari; hann kenndi okkur nokkrum nemendum skólans. Ég gleymi aldrei þeim manni. Hann hét Tolst Trier. Virtist mér hann hafa merkilegan skilning á hlutverki listanna. Um vorið fór ég á námskeið í lýðháskólanum í Askov. Ég var hálfgerð búinn að oftaka mig á ræðuhöldunum í Vallekille, svo ég ákvað verða hlédrægari í Askov. Þó hélt ég áfram að hugleiða kommúnismann frá öllum hliðum, eftir því sem ég hafði vit til. Ég braut m.a. mikið heilann um ýmis framkvæmdaratriði í hinu kommúníska

*Adam Smith (1723-90) er frægur hagspekingur og kenningasmiður. Árið 1759 gaf hann út bók sína Heimspékilegar siðfræðihugmyndir (Theory of Moral Sentiments). Þar hélt Smith því fram m. a., að hin æðri siðræna afstaða mannsins byggðist á hæfileikanum til að setja sig í annarra spor. En frægust og þá um leið umdeildust er bók hans Auðlegð þjóðanna (Wealth of Nations), sem kom út árið 1776. [E. E.]

riki framtíðarinnar. Og þá varð skyndilega brestur í hinum kommúníska hugmyndaheimi mínum. Ég þóttist allt í einu uppgötva veilu í hinni kommúnísku uppbyggingu; hún var þessi: framleiðslan á hinum fjölbreyttu vörutegundum, sem þörf er á í mannlegu samfélagi, er svo flókið og margslungið mál, að það verður ógerlegt að stjórna því öllu frá opinberri skrifstofu – ofanfrá. Úr því hlutu að verða endalaus mistök og glundroði – eða hreint og beint skortur á stjórnun – eða röng stjórnun. Harðstjórn var hugtak, sem komst ekki að í huga mínum þá. – Þó ótrúlegt virðist, var ég hálf miður mín eftir þessa „uppgötvun“, hún varð mikið reiðarslag fyrir mig. Fréttir frá Rússlandi tók ég samt ekki alvarlega, ef þær voru vondar. Ég taldi þær „sovétníð“, en svo hét það þá. Ég vonaði í lengstu lög, að mér hafði orðið á í „uppgötvun“ minni og ræddi því málið við fáa.

Veturinn eftir var ég farkennari í Reykdælaskólahéraði í Suður-Þingeyjarsýslu. Þar lærði ég mest um dagana á skemmstum tíma á uppbyggilegum kvöldræðum við fólkið þarna í dölunum. Þetta var í kreppunni. Ég vann heima á Efri-Hólum um sumarið og í sláturhúsvinnu á Kópaskeri um haustið. Eftir það fór ég á reiðhjól alla leið til Reykjavíkur til að fara í Kennaraskólann. Ég átti stórt og þungt reiðhjól, sem ég hafði komið með frá Danmörku og hafði ferðast mikið á því þar í landi, og dvaldi þar um tíma í Kaupmannahöfn. Sá þar ríkislistasafn Dana, Statens museum for kunst. Það var einn mesti viðburður í lífi mínu. Ég varð svo hrifinn af því, sem ég sá þar, að ég fór þangað á hverjum degi í hálfan mánuð. Síðan hef ég haft það fyrir reglu að skoða listasöfn hvar sem ég hef komið í borgir. Eftir að hafa komist til Reykjavíkur á reiðhjólínu settist ég í 3. bekk Kennaraskólans, ætlaði að ljúka kennaraprófinu á einum vetri, sem mér og tókst. Mér þótti gaman í skólanum. Þar voru ágætir kennarar. Meðal þeirra var séra Sigurður Einarsson (síðar prestur í Holti undir Eyjafjöllum). Hann kenndi sálarfræði. Studdist mest við rit Herberts Spencers. Ég hafði talsvert gluggað í sálarfræði og las hana mikið meðan ég var í Danmörku. Ég iðkaði dálítið að koma Sigurði í bobba með ýmiss konar spurningum úr sálfræðinni. Úr þessu urðu deilur sem þó enduðu í góðum kunningsskap við Sigurð.

KENNARI Í VESTMANNAEYJUM

Veturinn eftir kennaraprófið var ég kennari í Vestmannaeyjum. Þar flutti ég einn fyrirlestur á vegum kommúnista; – en síðan ekki söguna meir. Þrálátar fréttir voru farnar að berast um, að bændur í Rússlandi væri hraktir frá búum sínum, drepnir eða sendir í útlegð. Á þessum árum kom Jónas Jónsson eitt sinn til Eyja. Hann hélt þar fund, og ég bar þar fram spurningar en í mér var ekki hugur að ganga í Framsóknarflokkinn þá. Var hikandi og ráðvilltur. En einhverjar vomur hljóta þó að hafa verið á mér, því eftir fundinn á Jónas að hafa sagt við samkennara mína: „Látið Kristján eiga sig. Hann kemur þegar hann er búinn að hugsa sig um.“ Þetta var tími heilabrota og stefnuleysis, því hugmyndakerfi kommúnismans hafði svikið. Það var leitt til harðstjórnar, og mig grunaði, að það myndi alltaf leiða til harðstjórnar. Mér leizt ekkert á jafnaðarmenn, stefna þeirra virtist fela í sér sömu gallana og kommúnisminn þegar til lengdar léti. Mér þótti gaman að stunda kennslustörfin, naut þess beinlínis þó kaup kennara væri ekki hátt á þessum árum. Þrjú vor, meðan ég var kennari í Eyjum, fór ég til Reykjavíkur og dvaldi þar nokkuð langt fram eftir sumri og gekk í einkatíma í teiknun og málalalist. Bezti kennarinn, sem ég hafði á þessum árum, var Jón Þorleifsson listamálari. Hann tók kennsluna engum vettlingatökum. Það var ótrúlegt hvað þessi annars ljúfi maður var strangur kennari.

Þrátt fyrir hið kommúníska skipbrot mitt, hélt ég áfram að brjóta heilann um stjórn málin og las nokkur af ritum um það efni. Það truflaði þessa ástundun nokkuð, að ég hélt einnig áfram að lesa sálarfræði, það sem ég náði í af bókum um hana. Ég hélt, að þar mundi ég finna einhvern meiri háttar vísdom. Eftirtekjan af henni var sorgleg. Ég held, að þessi fræðigrein sé stutt komin, að hún hafi sálargildi. Örlítið gagn kann að mega hafa af henni við augljóslega geðsjúkt fólk. En að ætla sér að siga misjafnlega vel lærðum „sálfræðingum“ á svo til alveg heilbrigð börn og unglinga, eins og nú er stefnt að í stórum stíl, er hreinn voði. Mér er til efs, að þið lifið þá

stund að sálarfræðin komist á það stig að verða almennt nothæf, þó hún kunni vel að verða það einhverntíma. Eitt vorið þegar ég kom frá Eyjum ætlaði ég mér að kaupa föt. Þá kom í ljós, að góð föt kostuðu jafnt og eins og hálf mánaðar kennaralaun. Launin voru 207 krónur á mánuði, en fötin kostuðu 300 krónur. Þetta settist að í huga mínum. Skyldi ekki vera hægt að framleiða ódýrari föt en þetta? Kem ég að þessu síðar.

ÚTVARPSTÍÐINDIN

Ríkisútvarpið var nýlega tekið til starfa, og varð snar þáttur í lífi manna. Mér datt í hug, að gott væri fyrir hlustendur að hafa blað, sem birtir dagskrána fyrirfram, og þar sem hægt væri að birta myndir og línurit til skýringar á því efni, sem flutt var í útvarpið.

Ég sagði upp stöðu minni í Eyjum, fór til Reykjavíkur, stofnaði smá hlutafélag, Hlustandann hf., og fór að gefa út vikublaðið Útvarpstíðindi. Þetta var erfitt verk en skemmtilegt. Erfitt fyrir þá sök, að í byrjun (fyrstu vikunnar) þurfti ég sjálfur jafnvel að skrifa bréfin til blaðsins frá hlustendum – og svara þeim svo í blaðinu. Og nú skal ég segja ykkur nokkuð lærdómsríkt. Þegar ég hafði svarað einhverju bréfinu (kannski frá sjálfum mér), látið einhverja ákveðna skoðun í ljós, þá brást það ekki, að blaðið fékk nokkur bréf, kannski 4–20, sem létu í ljós sömu skoðun. Þetta sýnir glögglega, að það er ekki sama hvað skrifað er. Það sem látið er skýrt í ljós, er skoðanamyndandi. Þetta er þýðingarmikið atriði, sem draga má margháttaðan lærdóm af. Þetta þýðir m.ö.o., að það er hægt að stjórna þjóðum og löndum með skoðanamyndandi framsetningum, og þið sjálf getið haft áhrif á þessa veru, ef þið berið fram glöggt mótaða skoðun. Vandinn er að hafa góðar skoðanir, finna réttar lausnir og koma þeim svo á framfæri. Stjórnmalabarátta er ekki vonlaust verk, ef nógu vel er vandað til skoðana.

Á þessum árum (eins og nú) söng unga fólkið sína söngva. Mest danskar og enskar vísur, heldur vandan kveðskap. Mér féll illa að hlusta á þetta. Átti ég tal um þetta við danska konu, frú Friðriksson, sem þá rak Hljóðfærahús Reykjavíkur. Við gengum í bandalag til að reyna að ráða bót á þessu. Nú tók ég til við að fá skáldin til að yrkja ljóð við þau sönglög, sem vinsælust voru hjá unga fólkinu hverju sinni. Síðan var ljóðið sungið og leikið í útvarpið, eitt lag hálfsmánaðarlega, eða vikulega, æði oft sama kvöldið. Var það nefnt „danslag kvöldsins“, og ljóðið kom svo í Útvarpstíðindunum. Síðan gaf Hljóðfærahúsið mörg þessara laga út á nótum. Þetta hreif. Ungu fólkið fór að syngja: „Suður um höf“, „Dimmbláa nótt“, „Skautavalsinn“ o.fl., o.fl. Skáldin, sem ortu fyrir mig, voru ekki verri menn en Ragnar Jóhannesson, Skafti Sigþórsson, Jóhannes úr Kötlum, Freysteinn Gunnarsson, Jakob Jóhannesson Smári. Hæst greiddi ég 65 krónur fyrir ljóð (lætur nærri 25 þús. kr. nú). Þetta var góður kveðskapur og mesti munur að heyra unga fólkið syngja þetta eða ýmislegt útlent slagarabull eða íslenzkan leirburð. Málsmekkur fólks getur mótast að ofurlitlu leyti eftir þeim ljóðum, sem það syngur á viðkvæmu mótunarskeiði.

Á síðari árum finnst mér dægurtextum hafa hrakað og hef ég verið vitni að því á samkomum, þar sem ungt fólk kemur saman. Þá verður mér hugsað til hinnar danskættuðu vinkonu minnar, sem forðum gerði við mig bandalag um að fá íslenzkt æskufólk til að syngja vel kveðin ljóð á móðurmáli sínu.

Alltaf hafði ég mikinn áhuga á myndlist. Frístundum tveggja ára varði ég í að koma út bókinni Íslenzk myndlist. Ég gerði þetta meðfram í því skyni að kynna yngri málara. Líka skrifaði ég unglingsbækur og gaf út á þessum árum.

Í FRAMSÓKNARFLOKKNUM

Ég hélt áfram að hugsa um stjórn málin og þjóðfélagsuppbygginguna. Ég gekk í Framsóknarflokkinn. Sá ekki betur en það væri ábyrgasti stjórn málaflokkurinn. Ég var líka mjög hrifinn af því, hvað kaupfélagsskapurinn hafði orðið fólkinu í landinu mikil lyftistöng, bæði efnalega og félagslega. Nú var Framsóknarflokkurinn líka farinn að styðja íslenzkan iðnað, sbr. frásögnina í bók minni. Ég trúði því, að hér gæti og ætti að rísa upp þróttmikill iðnaður. Og nú kom fram í hugann minning um fötin, sem kostuðu eins og hálf mánaðar kennaralaun. Ég seldi Útvarpstíðindin – og stofnaði nýtt hlutafélag með aðstoð vina og kunningja, það átti að snúa sér að iðnaði, einkum fataframleiðslu. Ég skrifaði yfirvöldum langt og greinilegt bréf, þar sem ég þóttist sýna fram á, að til væru betri og ódýrari aðferðir við fataframleiðslu, en hér voru tíðkaðar. Þetta var það fyrsta, sem yfirvöldum barst um þetta efni, en rétt um sama leyti fóru tvö önnur fyrirtæki að beita þeim aðferðum (hringsaumi), sem ég greindi frá í bréfi mínu.

FYRIRTÆKIÐ ÚLTÍMA HF. STOFNAÐ

Ég kom fyrirtækinu af stað 1941, og hefur það síðan starfað óslitið þótt á ýmsu hafi gengið í rekstrinum. Starfsfólk hefur yfirleitt verið frá 25-40 manns. Röng gengisskráning af og til hefur farið verst með iðnaðinn á þessu tímasteiði. Lengi var það trúaratriði hjá samstarfsflokki Framsóknarflokksins, að gengisbreyting væri höfuðsynd –jafnvel þótt gjaldeyrisinn væri fallinn í reynd. Það er alveg öruggt, að það verður aldrei neinni þjóð til góðs að búa við ranga gengisskráningu. Skal ekki farið frekar út í þá sálma hér. Um árangurinn af iðnaðarframleiðslu minni er óþarft að fjölyrða. Þess má þó að geta, að fljótlega eftir að hinar nýju fatasaumsaðferðir komust í gagnið, var þó hægt að fá tvö góð föt fyrir ein mánaðarlaun. Helzt þetta enn, og stundum er hægt að fá fern föt fyrir mánaðarlaun kennara. Með svona samanburði er oft bezt að gera sér grein fyrir kaupmætti launa.

Önnur grein iðnaðar, sem ég hef haft með höndum, hefur átt sinn þátt í því að leiða í ljós sérstaka eiginleika íslenzkrar ullar til ákveðinna nota (gluggatjöld, áklæði, gólfteppi).

STEFNULEYSI STJÓRN MÁLANNNA

Allan tímann frá stríðslokum hefur ríkt stefnuleysi af hálfu stjórn málaforystunnar í landinu gagnvart iðnaðinum. Stjórn málaforystan hefur verið í molum, og að því er iðnað snertir, miklu meira í molum en hjá nágrannaþjóðunum. Mikið af orku stjórn málamannanna hefur farið í að „bjarga“ – fleyta málum einhvern veginn áfram, án þess tekizt hafi að mynda raunverulega efnahagsmálastefnu. Þið megið treysta því, að hér verður ekki farsælt þjóðlíf, nema takist að koma á meiri festu og stefnumörkun en ríkt hefur undanfarna áratugi.

Í SVARTHOLINU

Ein saga skal hér sögð í sambandi við iðnaðarstarfsemi mína. Árið 1956 var erfitt að ná í góð fataefni. Kunnugt var, að góð efni voru framleidd í Póllandi, en ekki tókst að fá þaðan sýnishorn, nema þau sömu ár eftir ár. Ég trúði ekki umboðsmönnum, er þeir sögðust ekki geta fengið fjölbreyttari tilboð. Lodz í Póllandi er mikil iðnaðarborg með um 400 þúsund íbúa, þar sem vefnaðariðnaðurinn skipar öndvegi.

Ég tók mér ferð á hendur. Fór um Berlín. Strax þótti mér eftirtektarvert, að það var eins og skipti um frá degi í nótt, þegar farið var yfir landamærin, strax í Berlín. Einhver drungi virtist hvíla yfir fólkinu í þessum astantjaldslöndum. Lífskjör virtust sýnu verri og með allt öðrum hætti en við þekkjum. Mér virtist þó fólkið

þriflegt og hraustlegt. Erekki að orðlengja það, að þarna fékk ég áþreifanlega sönnun á hinni pólitísku „uppgötvun“ minni, sem forðum hratt mér frá kommúnismanum. Allri framleiðslu, þar á meðal vefnaðinum, var stjórnað eftir einhverjum skringilegum formúlum ofanfrá, allt var í ólýsanlegri skriffinnsku og rangstjórnun, sem einhverjir flokkskálfar stjórnðu, sem ekkert vissu í sinn haus, nema vera trúir Flokknum, og „gerðu ekki annað en spilla fyrir og tefja“, eins og sölustjórinn, sem ég hafði mest skipti við hjá Pólverjunum, sagði mér eitt sinn í trúnaði, þegar ég hafði orð á þessum vanköntum. Ég komst sem sé að því, að umboðsmenn pólsks vefnaðariðnaðar á Íslandi höfðu sagt satt um úrval framleiðslunnar. Fataefnin voru að vísu góð, en þeir voru búnir að framleiða sömu munztrin í sex ár eða lengur, og höfðu alls engan áhuga á að breyta til. Ég keypti samt eitthvað og seldi eitthvað líka. M.a. keypti umræddur sölustjóri af mér nokkur slitin föt, sem ég hafði með í föggum mínum! Ég flýtti viðskiptaerindinu í Lodz og hraðaði för minni til baka, dapur yfir örlögum hinnar langkúguðu pólsku þjóðar. Ég svaf í lestinni upp við harðan trébekk, þegar ég allt í einu var vakinn og heimaður af mér passi. Ég var kominn að landamærum Austur-Þýskalands og Póllands. Ég leita. Nei, passinn hafði sýnilega gleymzt á hótelinu í Lodz. Ég bablaði eitthvað. Engin miskunn. Mér var ýtt út úr klefanum með byssuskefti. Fékk þó að taka dót mitt og var stungið beint í svartholið. Og þetta var réttnefnt svarthol. Hvergi hin minnsta ljósglæta. Tveir menn stóðu sitt hvorum megin við mig og héldu mér. Þeir voru vopnaðir byssum. Fljótlega fór þó annar varðanna að víkja sér frá við og við – og angaði af ágætri brennivínslykt alltaf þegar hann kom til baka úr fráhrarflinu. Þegar á nóttina leið, fór hann að slaga. Þá skiptum við um stöðu, þannig að við höfðum hann í miðjunni. Þannig stóðum við til morguns. Þá kom einhver generáll og yfirheyrði mig á þýzku. Ég vissi ekki áður, að ég kynni það tungumál, enda aldrei kunnað það síðan. Hann spurði um þjóðerni mitt. Og þegar hann eftir nokkrar tungumálsþrautir komst að því, að ég væri Íslendingur, brosti hann breitt. Það var í fyrsta sinn, sem ég sá mann brosa á pólskri grund. Andlitið á honum gliðnaði bókstaflega í sundur af óskaplegri hlátursroku, sem minnti mig á lýsingar Laxness á hlátri Butralda Brúsasonar, sem frá greinir í Gerplu.

Ég var nú afhentur póststjórninni á staðnum, og hún vissi ekki frekar en aðrir, hvað átti að gera við þennan gemling. Þetta var á sunnudegi í afskekktu pólsku landamæraþorpi. Eftir miklar umræður á tungumáli, sem ég enn get ekki gefið nafn, varð mér ljóst, að ég yrði að sækja vegabréf alla leið til Lodz, sem er álíka löng vegalengd og frá Bjargtöngum til Grænlands. Ég bað um að fá að skipta peningum, en það var ekki hægt, vegna þess að bandarískir dalir eða ensk pund voru ekki gjaldgeng mynt á þessum slóðum. Enginn banki var nálægur, enda sunnudagsmorgunn. Ég bað um peningalán til ferðarinnar. Þeir sögðust ekkert fé hafa handbært. Nú greip ég til þess ráðs að teikna myndir af þeim 10 mönnum, sem þarna voru. Ég hafði myndirnar sem fallegastar. Lét þá líta út eins og rússneska herforingja, hafði þó myndirnar með andlitsfalli varðanna. Ég gaf þeim myndirnar jafnóðum. Og þá skeði nokkuð. Ég var vart búinn að ljúka við síðustu myndina, þegar foringinn kom hróðugur og sagði, að þeir væru búnir að skjóta saman í fargjald handa mér til Lodz og til baka aftur. Ég setti töskur mínar að veði fyrir láninu. Þrisvar þurfti ég að skipta um lest til Lodz með mjög nákvæmri tímaskiptingu. En til Lodz komst ég skömmu eftir miðnætti þennan sama sunnudag. Passa minn fékk ég og komst til baka til vina minna í landamæraþorpinu. Þar stóð ég síðan við tvær klukkustundir meðan ég beið eftir lest til að komast yfir landamærin til Austur-Þýskalands. Ég og umræddir vinir mínir slógum upp smá gleðskap með veigum úr töskum mínum. Urðum við allir hýrir og sungum mikið, því fljótt fundust lög, sem allir kunnu, en samræður gengu auðvitað stirt. – Skildi ég svo þarna við þá með mestu vinsemd.

SKOÐANAMYNDUNARSAGA MÍN ÁFRAM

Ég gekk í Framsóknarflokkinn fyrir einum þrjátíu árum. Þar hef ég alltaf reynt að fylgjast vel með því, sem verið hefur að gerast í efnahagsmálum og þjóðmálum almennt. Á þessum árum hefi ég jafnan tekið mikinn þátt í flokksstarfinu; tekið þátt í umræðum á fundum – og oft gagnrýnt flokkinn talsvert mikið. Allan tímann frá stríðslokum hefur mér fundizt stefnumótuninni í flokknum vera í nokkru áfátt. Ekki það, að mér hafi fundizt stefnan röng í aðalatriðum, heldur hefur mér fundizt skoðanamyndun og boðun stefnunnar í ólagi. Þetta var ástæðan fyrir því, að ég skrifaði bókina Farsældarrikið og manngildisstefnan, sem kom út fyrir nokkru. Þar geri ég grein fyrir skoðunum mínum og hugmyndum um framkvæmd þjóðfélagsmála í lýðfrjálsu samfélagi.

SMÁ RÁÐLEGGINGAR

Ég veit vel að ungt fólk tekur yfirleitt ekkert mark á ráðleggingum. Þó held ég, að ekki spilli að ég nefni fáein atriði.

Í flokksstarfi er oft talsvert mikilsvert hvernig störfum er skipt; mikilsvert er að dreifa störfum sem mest á milli manna; fá sem flesta virka í flokksstarfið. Raunar á þetta líka við um þau störf í þjóðfélags þágu, sem stjórnmalaflokkar hafa vald á. Það er hrein ósvinna að setja alltaf sömu mennina í öll ráð og allar nefndir, að ekki sé nú minnzt á þegar ráðamennirnir velja sjálfa sig í allt slíkt. Margir menn eru haldnir meiri eða minni minnimáttarkennd. Því þarf að vinna á móti með því að sýna mönnum traust. Þá er það alveg öruggt, að ótrúlegur metnaður leynist með jafnvel hinum hæglátustu og hlédrægustu mönnum. Heilbrigður metnaður á að fá að njóta sín; hann telst síður en svo til hinna verri þátta sálarlífsins, heldur bráðnauðsynlegur að vissu marki. Þess vegna á að lyfta undir menn með því að láta þá finna, að góð störf séu metin að verðleikum, og að þeir séu sjálfir vel metnir.

Mikilsvert atriði í sambandi við alla samfélagsstarfsemi er að vanda val fulltrúa. Alþingi Íslendinga í dag ber þess vott, að þetta val hefur ekki verið framkvæmt nógu vel. Ég sting upp á, að við fulltrúaval í framtíðinni verði leitast við að velja menn sem ekki eru háðir því að hafa sínar aðaltekjur af því að vera stjórnmalamenn eða ríkisstarfsmenn, en reynt frekar að fá menn úr atvinnulífinu. Verkalýðsforingjar geta líka verið eðlilegir fulltrúar, en þó ekki fyrr en búið er að frelsa þá úr þeim álögum, sem núverandi þjóðlífsafstaða heldur þeim í (sbr. kafla um þetta efni í bókinni minni).

KVENNAMÁLIN

Eitt stórfelldasta vandamál í nútíðar þjóðfélagi er hvað konur taka lítinn þátt í samfélagsstjórnun. Hafa ber í huga, að konur eru jafn margar körlum. Hugsíð ykkur hvílík ógnarsóun það er, þegar helmingur þess greindarmagns, sem hver þjóð geymir með sér, er jafnt slælega nýttur og nú á sér stað. Því er verr, að ég veit ekki alveg til hvaða ráða á að grípa til að fá konur til stóraukinnar þátttöku í samfélagsstjórnuninni. En það er eitt með brýnni verkefnum til að vinna að. Auðvitað er enginn fengur í að stilla konum á lista í kosningum, ef þær hafa ekki vilja til að láta að sér kveða og axla byrðarnar; vandinn er að laða þennan vilja fram. Ég segi þetta ekki af umhyggju fyrir konum sérstaklega, heldur af umhyggju fyrir heill samfélagsins almennt.

STJÓRN MÁLAFLOKKARNIR

Í flokkamálum okkar í dag er fróðlegt að litast um. Lítum fyrst á langstærsta flokk þjóðarinnar, Sjálfstæðisflokkinn; þar er margt góðra manna. En hver eru helztu einkenni hans sem stjórnmalaflokks? Ég sé þar einkum tvennt:

Í fyrsta lagi fylgir honum að málum mikið af stéttavilltu fólki, sem raunverulega á enga samleið með flokknum.

Í öðru lagi er einkenni hans stefnuleysi í atvinnumálum – yfirleitt velflestum þjóðmálum. Þetta er flokkur, sem segist hafa í heiðri framtak einstaklinga í atvinnumálum, en sleppir þó engu tækifæri til að sósíalisera, ef einhverjir gæðingar hans geta hagnast á því. Má nefna bæjarútgerðir, ríkisrekna áburðarverksmiðju, o.fl., o.fl. Stundum er þetta ábyrgðarlaus kaupkröfuflokkur.

Það skyldi ekki vera, að þetta með „flokk“ væri misskilningur. Er hér kannski aðallega um að ræða kosningabandalag, sérstaka útgáfu af „hræðslubandalagi“? Hefur tekizt að hræða svona margt fólk inn í kosningabandalag vegna hræðslu við kommúnista, sem er út af fyrir sig ekki alveg út í hött? En þó hygg ég, að stærð Sjálfstæðisflokksins sé e.t.v. komin af því, að tekizt hefur að skapa þá mynd af Framsóknarflokknum í hugum margra, að sá flokkur sé ekki annað en kaupfélag plús nokkrir rauðir hanar, sem göluðu hátt. Kannski á Sjálfstæðisflokkurinn nokkrum rauðskjóttum angurgöpum í Framsóknarflokknum talsvert af fylgi sínu að þakka? En svo á Sjálfstæðisflokkurinn auðvitað hvað mest að þakka sjálfu Morgunblaðinu, sem líklega er einhver áhrifamesti Familie-Journal í heimi „miðað við fólksfjölda“!

Ef við lítum í gagnstæða átt, verður fyrir augum skrýtin sjón, þar sem er Alþýðubandalagið. Þar má með sanni segja:

„Ríkir slen í Rússaheir
Rauði Lenín fallinn.“

Rauði Lenínfallinn. Það er að segja, að hugsjónkommúnismanshefursvikið. Það hefur komið í ljós, að kerfið leiðir ekki að einstilfátæktar, heldur er það svo meingallað, að það þvingar fram ógnarstjórn. Austur-Evrópuþjóðirnar eru stórkostlegasta þjóðafangelsi, sem mannkynssagan kann frá að greina, og er þó ekki allt fagurt á hennar spjöldum. En hvers vegna höfum við þá fjölmennan flokk, sem kenndur er við þennan voða, sósíalismann? Flokk, sagði ég, því öllu má nafn gefa. Þessi flokkur hefur ekki einu sinni getað komið sér saman um stefnuskrá árum saman. Enda ekki hægt um vik, því flokkurinn er mjög sundurleitur. Þar ægir saman sauðmeinlausum sósíaldemókrötum, hreinræktuðum íhaldsmönnum af skóla Ricardos, eldheitum kommúnistum, módel 1930, sem eru orðnir eins konar safngripir! Og svo er þarna fjöldi nytsamra sakleysingja, aðallega þjóðernissinnar í góðri merkingu orðsins. Menn, sem finnst herstöðin í Keflavík blettur á sjálfstæði þjóðarinnar, og halda, að Alþýðubandalagið sé bezti þjóðernisvarðveisluflokkurinn (þeir muna ekki eftir ferli kommúnista í smárikjunum við Eystrasalt). Þessi síðasttaldi hópur er fjölmennur. Ég hef samúð með honum. Þarna er fólgið aðalatkvæðamagn Alþýðubandalagsins. Þannig má með sanni segja, að þetta „bandalag“ lifi á herstöðinni í Keflavík, – eða eigi henni að þakka atkvæðamagn sitt að verulegu leyti. Um Alþýðuflokkinn þarf ekki að fara mörgum orðum. Hann hefur þegar lokið merkilegu hlutverki í íslenskum stjórnmálum, þótt athygli verður væri að mörgu leyti.

Hér set ég vísu, sem einkennir aðalstjórnmálaflokkana:

Íhaldið dýrkar óstjórnar-frelsi,
sem auðvaldið breytir í lýðahelsi.
Kommar til skaða skipuleggja
skipan, sem eyðir dyggðum seggja.
En Framsókn ræktar frelsi og dyggðir,
Svo farsæld ríki um allar byggðir.

Aðal einkennin eru sem sagt:

Íhaldið: óstjórnarfrelsið (laissez-faire*).

Kommúnisminn: eyðilegging á því dýrmætasta í mannum með ofskipulagningu.

Framsókn: ræktun frelsisins – þ.e. frelsið ræktað með sérstökum aðgerðum og með ramma-afmörkunum.

Eftir að ég lauk að skrifa bók mína um farsældarríkið, hefur enn eflzt sú sannfæring mín, að eina leiðin til að varðveita frelsi sé fjölmenn miðstétt með dreifðu eignarhaldi. Aðeins fjölmennur hópur sjálfstæðra megandi aðila er fær um að standa gegn ógnarstjórnar-tilhneigingum auðvalds og sósíalisma.

MIKILVÆGI STJÓRNMÁLA

Engin störf eru í raun mikilvægari en stjórnmalastörfin. Gæfa þjóða og ógæfa eru að miklu leyti undir því komin, hvernig þessi störf eru að fara úr hendi. Þetta er augljóst, og saga allra þjóða staðfestir það. Það er hægt að stjórna vel, aðeins ef því er sinnt af góðum og málsmetandi mönnum frá öllum þjóðlífshópum. Enginn vandi er svo stór, að hann megi ekki leysa með nógu mikilli og gaumgæfilegri umhugsun og einbeitni í framkvæmdum. Eitt er vert að leggja sérstaklega á minnið. Viðhorfin eru sífellt að breytast. Nú er t.d. komið alveg nýtt viðhorf inn í öll samfélagsmál, eftir að ljóst varð að mannkynið verður að draga úr neysluaukningunni, bæði vegna mengunar og vegna þess að ört gengur á nýtanleg hráefni jarðar. Þetta þýðir, að ekkert vit er í að leggja sama ofurkapp á framleiðsluhræða og áður var, en leggja þeim mun meiri rækt við stjórnun, spörun og bættu nýtingu. Bilið þarf að stytta milli framleiðanda og neytanda. Draga þarf úr hinum orkufreku tilflutningum og hinni orkusóandi alheimsverzlun.

Þegar unga fólkið í dag fer að stjórna landinu, á það að taka upp önnur og vitrænni vinnubrögð en nú tíðkast. Það verður að reikna út, hversu margt fólk og hve mikið fjármagn sé rétt að binda í þessu og hinu, gæta þess að of margir séu ekki að fást við það sama. Hvað er t. d. hagkvæmt að hafa margt fólk við fiskveiðar, landbúnað, iðnað, langskólanám, byggingar o.s. frv. Þetta er allt hægt að reikna út og komast að sem hagfelldastri niðurstöðu. Viturleg opinber stjórnun getur komið hér að gagni, án þess að beitt sé harkalegum aðgerðum eða valdi að nauðsynjalausu, eins og kommúnistar gera, þegar þeir eru að misþyrma með harkalegri skipulagningu, sem virkar eyðileggjandi og frelsisskerðandi, í stað þess að skipuleggja frelsið og vitræna athöfn. Annars eru hugmyndir mínar um þetta efni of margþættar til að útskýra í stuttu máli, og vísast því til bókar minnar: Farsældarríkið og manngildisstefnan, þar sem ég ræði ítarlega um þetta.

Svo vil ég beina eftirfarandi áskorun til hins unga framtíðarfólks:

Verið ótraud að vinna fyrir þjóð ykkar og meðbræður. Og hvergi er meiri þörf en á stjórnmalasviðinu.

Að lokum ætla ég að birta ykkur eina merkilega reglu, sem ég er sannfærður um að er rétt, þó ég geti ekki fært sönnur á hana. Hún er þessi:

Hver sem reynir að lifa sjálfum sér, hann deyr sjálfum sér, líf hans verður honum einskis virði. En hver sem lifir öðrum, og gleymir að einhverju leyti eigin hag, hann finnur sjálfan sig, verður hamingjusamur.

Þessi reynsla er ekki neitt sérstaklega tengd trúarbrögðum. Hér er greint frá persónulegri reynslu og margra

*Laissez faire. Eitt af atriðum í kenningakerfi Adams Smith, sem hvað mest áhrif hafa haft. Meginatriði í þessari stefnu er í því fölgandi, að markaðslögmálin beri að láta þróast óhindruð. Meðal annars megi ríkisvaldið ekki grípa inn í þróun markaðsmálanna, nema sem allra minnst. (E. E.)

minna beztu vina, – og jafnvel mætti segja eldfornri reynslu kynslóðanna. Ég hef fylgzt með lífi margra manna og allt sannar það þessa sömu reglu. Og það er sannfæring mín, að einhverntíma muni skýrast, hvernig á þessu stendur.

Aldrei hefur verið til meira að vinna en nú í stjórnunarmálefnum þjóðanna, því nú er þekkt tækni og stjórnunaraðferðir til að létta böli hungurs og þjánainga af meðbræðrum um allan heim.

Stundum er kvartað yfir því, að æskuna vanti hugsjónir að berjast fyrir. Þetta er fjarstæða. Aldrei hefur viðfangsefni hugsjónabaráttu legið ljósar fyrir en núna, a.m.k. ekki síðan á blómaskeiði kommúnismans. En þó kommúnisminn hafi svikið, þá er engin ástæða til að halda, að hugsjónir um farsældarríkið muni bregðast, því nú eru margar stærðir þekktar, sem voru óþekktar þegar kommúnisminn reis á legg.

Fyrsta viðfangsefni okkar Íslendinga er að gera þjóðarbúskap okkar svo traustan, að efnahagsáhættum sé þar að mestu útrýmt. Þetta er auðvelt. Næsta skrefið er svo, að þjóðin gerizt fyrirmynd annarra þjóða við að leiða fátækar þjóðir út úr myrkviði ótta, þjánainga, hungurs og vanþekkingar.

NIÐURLAGSORÐ SKRÁSETJARA

Kristján Friðriksson er kvæntur Oddnýju Ólafsdóttur Methúsalemssonar, fyrrum kaupfélagsstjóra á Vopnafirði, er síðar bjó á Akureyri, og k.h. Ásrúnar Jørgensdóttur. Börn Kristjáns og Oddnýjar eru: Ásrún f. 1949, Guðrún f. 1950, Heiðrún f. 1953 og Sigrún f. 1959. Önnur börn Kristjáns eru Sigurveig f. 1934, Karl Friðrik f. 1938 og Friðrik Steinn f. 1956.

Af ofanskráðu, og þó sérstaklega af bókinni Farsældarríkið og manngildisstefnan, má sjá, að Kristján Friðriksson hugsar mikið um þjóðfélagsmálin. Bók hans þykir mér merkileg fyrir þær sakir, að einstaklingur skuli hafa þá dirfsku, sem stjórnmalaflokkana skortir, að setja fram pólitíska stefnuskrá með ákveðin framtíðarmarkmið fyrir stafni og hugsanlegar leiðir til að ná þeim markmiðum. Allt er þetta byggt á fræðilegum grunni, sem auðvitað má deila um. Allir núverandi íslensku stjórnmalaflokkarnir segjast hafa slíka stefnuskrá, en sannleikurinn er sá að margt er þar orðið úrelt og stenst ekki þróunina og reynslu tímans. Baráttuaðferðir þessara flokka markast svo til eingöngu af afstöðunni til einstakra dægurmála, án tillits til eiginlegs framtíðarmarkmiðs. Án tæpitungu nefnist þetta hentistefna.

En Kristján á sér líka annað áhugamál en þjóðfélagsmálin. Það er málalástin. Hann malar mikið sjálfur, gefur sér alltaf tíma til þess, sækir málverkasýningar og fylgist með listmálurunum. Hann á talsvert gott málverkasafn, myndir eftir eina 36 málara, sem hann hefur eignast smátt og smátt. Af kynnum mínum við hann varð mér fljótt ljóst hvað þessi listgrein á feikilega mikil ítök í honum.

Ég hefði álitid það ærið verkefni einum manni að stjórna umfangsmiklu og stóru fyrirtæki, en þegar ofan á bætist, eftir dagsins önn, að miklum tíma er eytt í umhugsun um þjóðfélagsmál á fræðilegum grundvelli og sýslan með trönur og málaladót listmálarans, auk ýmislegs annars, held ég að þessi maður hljóti að búa yfir dýnamiskum krafti.